

Limburg blijft in sociaal kapitaal achter bij rest van Nederland

Hans Schmeets en Koos Arts

Limburg staat bekend als een sociaal-economisch achterstandsgebied met een hoge werkloosheid en veel laagopgeleiden. Daarnaast kampt Limburg met bevolkingskrimp en vergrijzing. Ook blijkt er minder sociale samenhang te zijn. In vergelijking met andere provincies kenmerkt Limburg zich door relatief weinig burenccontacten, weinig vrijwilligers, een lage opkomst bij verkiezingen en minder vertrouwen in zowel de medemens als politici, het parlement en politieke partijen.

1. Inleiding

In het Limburgse volkslied worden de mooie natuur, het bronsgroene eikenhout, de korenvelden, het nachtegaaltje en de leeuwerik bezongen. Maar Limburg heeft ook een andere kant: het is een sociaaleconomisch achterstandsgebied. De beroepsbevolking is in veel gemeenten vaak laagopgeleid (Van de Griff, 2009) en in tegenstelling tot de landelijke ontwikkeling is het aantal huishoudens met een uitkering in veel Limburgse gemeenten in de periode 2004–2008 nauwelijks gedaald (Chkalova, 2009). Verder ligt de werkloosheid in Limburg met 7,7 procent in het eerste kwartaal van 2010 boven het landelijk gemiddelde en groeit het aantal wanbetalers voor de zorgverzekering sterk, zoals in Kerkrade van 2,4 naar 3,7 procent (De Bruin, 2009). Het gemiddelde huishoudensinkomen in Limburg behoort tot de laagste van het land, samen met die in Groningen en Friesland.

De demografische ontwikkelingen in Limburg laten ook geen rooskleurig beeld zien. In veel gemeenten, vooral in het zuiden van de provincie, krimpt de bevolking (Garssen, 2009). Deze krimp zal tot 2025 het grootst zijn in Heerlen. In de periode 1997–2008 stonden Vaals en Kerkrade in de top-5 van gemeenten met de laagste bevolkingsgroei. Dit komt deels door het grote aantal – vooral Duitse – remigranten dat uit deze gemeenten vertrok. Limburg telt weinig niet-westerse allochtonen, maar wel veel allochtonen met een westerse achtergrond. Een tweede demografisch probleem dat vooral Zuid-Limburg treft is de vergrijzing. In veel gemeenten is één op de vijf inwoners 65 jaar of ouder.

Ook op andere terreinen springt Limburg er negatief uit. Zo is de geregistreerde drugscriminaliteit er hoog (Eggen, 2009). In 2007 werden in Zuid-Limburg 270 drugsdelicten per 100 duizend inwoners van 12 tot 80 jaar gemeld, tegen 117 landelijk. Daarmee neemt deze regio de tweede positie in, na Amsterdam-Amstelland. In de periode 2000–2007 nam de drugscriminaliteit in Zuid-Limburg bovendien met 50 procent toe: in 2000 werden nog 180 delicten per 100 duizend inwoners aangegeven. De hoge drugscriminaliteit gaat gepaard met een fors hoger gevoel van onveiligheid dan in de rest van het land (Houben, 2009).

In de meeste dorpen zijn veel winkels uit het straatbeeld verdwenen. De kerken zijn vooral in Limburg leeggelopen. Hoewel nog driekwart van de volwassen Limburgers zich tot de katholieke kerk rekent, woont nog maar een minderheid

regelmatig een kerkdienst bij (Arts, 2009). De kerkgang is gestaag gezakt van 30 procent in 2000 naar 19 procent in 2009. Het gezamenlijke ‘frühschoppen’ op de zondagochtend na de kerkdienst bestaat alleen nog in de herinnering van veel ouderen. De kerken zijn vooral leeg en het café om met elkaar te praten en te kaarten, is er nauwelijks nog te vinden.

Tegen deze achtergrond wordt in dit artikel ingegaan op verschillende andere statistische kerngegevens over Limburg die zijn ontwikkeld binnen het CBS-speerpunt Sociale Samenhang (Te Riele en Roest, 2009; Schmeets en Te Riele, 2009). Binnen het conceptuele kader van sociale samenhang worden de pijlers participatie en vertrouwen onderscheiden. Bij participatie gaat het om sociale contacten en de deelname aan activiteiten binnen organisaties en de politiek. Bij vertrouwen gaat het om het vertrouwen tussen mensen onderling – het sociaal vertrouwen – en het vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituten, ofwel het institutioneel vertrouwen. Een sterke sociale samenhang in de samenleving met netwerken van mensen die elkaar vertrouwen, ook aangeduid als sociaal kapitaal, is een belangrijke voorwaarde voor ontwikkeling van onder meer de economische productiviteit en groei (Putnam, Leonardi en Nanetti, 1993; Knack en Keefer, 1997; Woolcock, 1998; Coté en Healy, 2001). Bovendien draagt sociaal kapitaal bij aan welzijn op het terrein van onder meer veiligheid (De Hart, Knol, Maas-de Waal en Roes, 2002) en gezondheid (Wilkinson en Marmot, 2003).

In dit artikel wordt nagegaan hoe het in Limburg is gesteld met het sociaal kapitaal, waarbij Limburg wordt afgezet tegen geheel Nederland op participatie en vertrouwen. Daarbij komen de volgende indicatoren aan de orde: sociale contacten, lidmaatschappen van sport- of hobbyverenigingen, inzet van vrijwilligers, deelname aan politieke activiteiten, het vertrouwen tussen mensen onderling en het vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties.

2. Participatie

2.1 Sociale contacten

De meeste mensen hebben wekelijks contact met hun familie, vrienden en burens. Tussen 1997 en 2009 had gemiddeld 86 procent van de Nederlandse bevolking wekelijks contact met familie, 79 procent met vrienden en kennissen en 70 procent met burens. Het aandeel Limburgers dat wekelijks contact heeft met familie komt nagenoeg overeen met het landelijk gemiddelde (*staat 1*). In de provincies Overijssel, Friesland, Gelderland en Noord-Brabant is het aandeel dat wekelijks contact heeft met familie vergelijkbaar met dat in Limburg. In de andere provincies ligt dit enkele procentpunten lager, vooral in Flevoland en Noord- en Zuid-Holland.

De inwoners van Limburg hebben, samen met die van Noord-Brabant, het meest wekelijks contact met vrienden. De verschillen met de meeste andere provincies zijn gering

en bedragen maximaal 3 procentpunten. Drenthe vormt hierop de enige uitzondering, met een beduidend kleiner aandeel met wekelijkse vriendencontacten.

Het aandeel dat wekelijks contact heeft met burenen ligt in Limburg met 68 procent iets lager dan gemiddeld. Vooral in Friesland en Drenthe ligt dit met zo'n 7 procentpunten fors hoger ten opzichte van Limburg. Het verschil met de andere provincies blijft beperkt tot maximaal 4 procentpunten.

2.2 Lidmaatschappen en vrijwilligerswerk

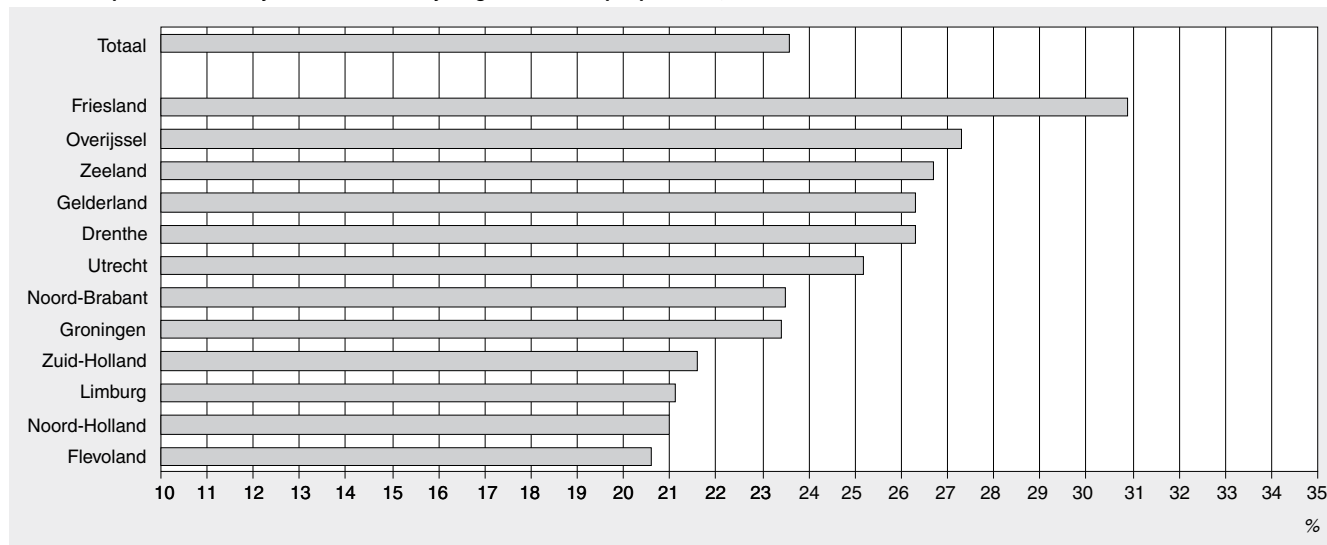
Veel personen zijn verbonden met verenigingen en organisaties. Dit kan door een lidmaatschap en door het verrichten van activiteiten voor de vereniging of organisatie. In de periode 1997–2008 groeide het aandeel dat lid is van een

Staat 1
Aandeel personen van 18 jaar of ouder dat wekelijks contact heeft met familie, vrienden of burenen per provincie, 1997/2009

	Familie	Vrienden	Burenen
	%		
Totaal Nederland	86	79	70
Groningen	85	78	69
Friesland	87	77	75
Drenthe	85	72	75
Overijssel	88	76	72
Flevoland	84	76	71
Gelderland	87	78	72
Utrecht	84	78	69
Noord-Holland	84	78	71
Zuid-Holland	84	76	68
Zeeland	86	76	72
Noord-Brabant	87	81	67
Limburg	87	79	68

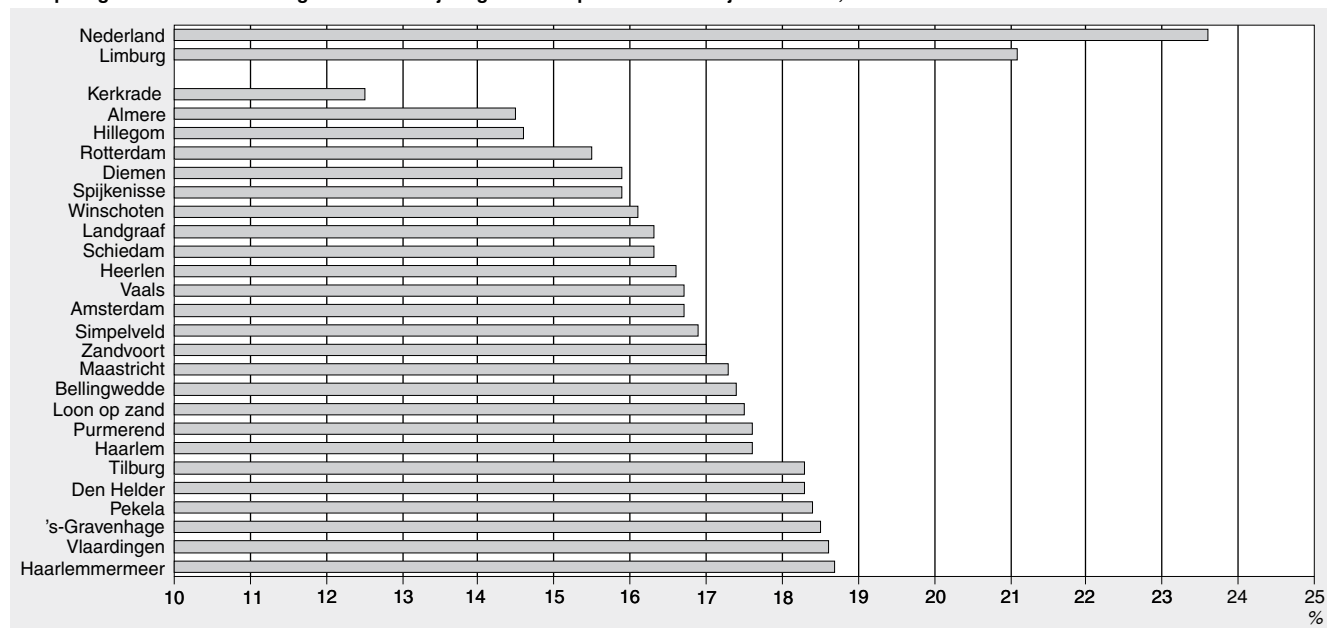
Bron: CBS, Permanent onderzoek leefsituatie.

1. Aandeel personen van 18 jaar of ouder dat vrijwilligerswerk doet per provincie, 2000/2009

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking.

2. Top-25 gemeenten met het laagste aandeel vrijwilligers onder personen van 18 jaar of ouder, 2000/2009

Bron: CBS, Enquête beroepsbevolking.

sport- of hobbyvereniging over heel Nederland gerekend van 32 naar 37 procent. In Limburg is de toename met een stijging van 32 naar 41 procent nog groter. Het aandeel mensen met een lidmaatschap ligt daarmee het hoogst in Limburg, samen met Noord-Brabant en Gelderland. In Friesland, Zuid-Holland en Zeeland was in 2008 slechts zo'n 33 procent lid van een sport- of hobbyvereniging.

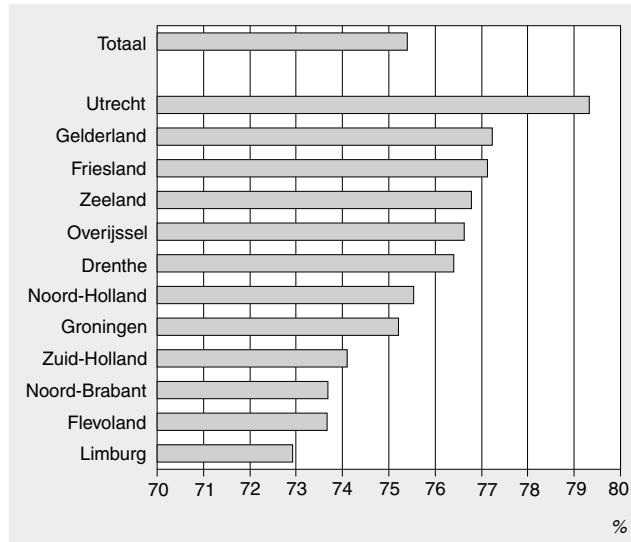
In de periode 2000–2009 was bijna 24 procent van de Nederlandse bevolking van 18 jaar of ouder actief als vrijwilliger. In Limburg doen minder personen vrijwilligerswerk dan in de meeste andere provincies (*grafiek 1*). Samen met Flevoland en Noord-Holland is het aandeel vrijwilligers in Limburg met 21 procent het kleinst. Friesland springt eruit met een aandeel van ruim 31 procent. Ook in Overijssel, Zeeland, Gelderland en Drenthe zijn relatief veel vrijwilligers actief.

Het aandeel personen dat zich inzet als vrijwilliger verschilt sterk per gemeente: van 13 procent in het Limburgse Kerkrade tot 44 procent in het Friese Nijefurd. Opvallend is dat in de top-25 van gemeenten met de minste vrijwilligers zes Limburgse gemeenten staan. Naast Kerkrade zijn dat Landgraaf, Heerlen, Vaals, Simpelveld en Maastricht (*grafiek 2*). Ook het westen van het land telt veel gemeenten met weinig vrijwilligers, waaronder Rotterdam, Amsterdam en Den Haag. In veel Friese gemeenten is de animo om vrijwilligerswerk te doen juist hoog.

2.3 Politieke participatie

De opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen in juni 2010 bedroeg landelijk 75,4 procent. In Limburg was de opkomst

3. Opkomst percentage Tweede Kamer verkiezingen per provincie, 2010

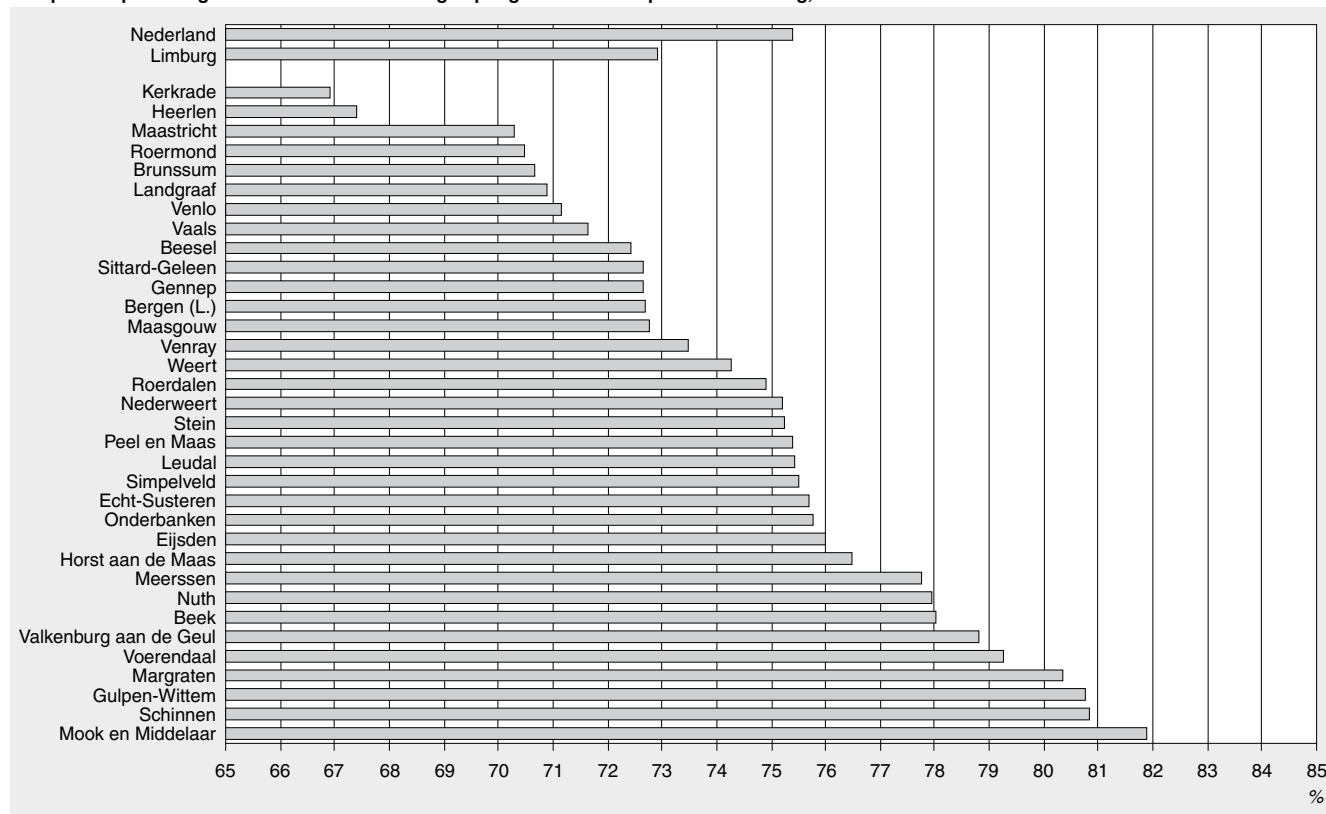

Bron: Kiesraad.

met 72,9 procent het laagst (*grafiek 3*). Dit komt vooral door de lage opkomst in een aantal gemeenten in Zuid-Limburg. In de provincie Utrecht was de opkomst het hoogst, met 79,3 procent.

In 18 van de 34 Limburgse gemeenten lag de opkomst onder het landelijk gemiddelde (*grafiek 4*). Kerkrade en Heerlen scoren het laagst, met een opkomst van respectievelijk 66,9 en 67,4 procent. Daarmee komen deze gemeenten op de derde en vierde plaats van gemeenten met de laagste opkomst, na Rotterdam met 64,5 en Rucphen met 66,2 procent.

4. Opkomst percentage Tweede Kamer verkiezingen per gemeente in de provincie Limburg, 2010

Bron: Kiesraad.

In 130 gemeenten lag de opkomst op 80 procent of hoger. Onder de gemeenten waar minstens vier op de vijf kiesgerechtigden hun stem uitbrachten waren vier Limburgse: Margraten, Gulpen-Wittem, Mook en Middelaar en Schin-nen.

Bij de verkiezingen in juni 2010 werd de Partij voor de Vrijheid (PVV) de grootste partij in Limburg, met 26,7 procent van de stemmen. In Kerkrade lag het aandeel PVV-stemmers met 36,2 procent het hoogst. Van de 20 gemeenten met de grootste PVV-aanhang bevinden zich er 17 in Limburg. De andere zijn Rucphen, Edam-Volendam en Spijkenisse.

Een lage opkomst gaat vaak gepaard met een groter aandeel PVV-stemmers (Pearson's R = -0.50). Dit was ook in Kerkrade en Heerlen het geval: circa twee derde van de stemgerechtigden heeft hier gestemd, van wie een derde op de PVV.

3. Sociaal en institutioneel vertrouwen

Naast participatie is ook het vertrouwen tussen burgers en het vertrouwen van burgers in politieke en maatschappelijke organisaties van belang voor de sociale samenhang. Vertrouwensbanden tussen burgers vergroten de bereidheid om te handelen in het belang van de groep of gemeenschap (Fukuyama, 1995). Participatie en vertrouwen binnen en vooral ook tussen bevolkingsgroepen worden dan ook gezien als het cement van de samenleving.

Vaak wordt gesteld dat burgers een gebrekkig en afnemend vertrouwen hebben in elkaar en de traditionele instituties (Dekker, 2006; SER, 2009). Kloosterman en Schmeets (2010) tonen echter aan dat het sociale en het institutionele vertrouwen in de periode 2002–2008 juist is toegenomen. In Limburg is echter nauwelijks sprake van een toename. Bovendien ligt het vertrouwen er lager dan in de andere provincies (*staat 2*).

In 2008 was het sociale vertrouwen landelijk 'voldoende': gemiddeld werd een 6 gegeven op de lijn van 0 – 'je kunt niet voorzichtig genoeg zijn in de omgang met anderen' – tot en met 10 – 'de meeste mensen zijn wel te vertrouwen'. Met

een gemiddelde score van 5,5 in de periode 2002–2008 is het sociale vertrouwen het kleinst in Limburg. In 2008 lag deze score met 5,3 nog lager dan het gemiddelde over de periode 2002–2008. In andere provincies is het sociale vertrouwen hoger, vooral in Friesland en Utrecht.

Ook het vertrouwen in instituties ligt in Limburg relatief laag. Limburgers hebben minder vertrouwen in het parlement, politici en politieke partijen dan gemiddeld. Alleen in Groningen is het vertrouwen in het parlement en politici nog lager. Wat betreft het vertrouwen in het Europees parlement en de Verenigde Naties neemt Limburg een middenpositie in. Dit geldt ook voor het vertrouwen in de rechtspraak en de politie. Ook hier is de lage score van de provincie Groningen opvallend.

4. Conclusie en discussie

Op sociaaleconomisch vlak heeft Limburg een achterstandspositie ten opzichte van de rest van Nederland. Limburg is een vergrijsde, krimpende provincie met een relatief laag opgeleide beroepsbevolking, lage inkomens en een hoge werkloosheid. Sinds 2000 is de drugscriminaliteit in Zuid-Limburg met 50 procent gestegen; velen voelen zich onveilig.

Ook op het gebied van sociale samenhang bevindt Limburg zich in de onderste regionen. Het nachtegaaltje zingt er nog wel, maar de fanfare is er inmiddels minder vaak te horen. Het beeld van Limburg als provincie met een bloeiend verenigingsleven waarvoor vele vrijwilligers zich inzetten, blijkt achterhaald. De vrijwillige inzet is vooral in het zuiden van de provincie lager dan gemiddeld: in de top-25 van gemeenten met het laagste aandeel vrijwilligers staan zes Limburgse.

Net als de rest van de Nederlanders onderhoudt een grote meerderheid van de Limburgers frequente contacten met familie en vrienden. Het aandeel dat wekelijks contact heeft met burens ligt iets lager dan in de rest van Nederland. Verder heeft Limburg de laagste opkomst bij de Tweede Kamerverkiezingen. Bovendien is er in Limburg niet alleen minder vertrouwen in zowel politieke partijen, politici en het parlement, maar ook in de medeburger.

Staat 2
Personen van 15 jaar of ouder per gemiddelde score ¹⁾ van sociaal en institutioneel vertrouwen per provincie, 2002/2008

	Sociaal vertrouwen	Institutioneel vertrouwen						
		Parlement	Politici	Politieke partijen	Europees parlement	Verenigde Naties	Rechtspraak	Politie
Totaal Nederland	5,8	5,2	4,9	5,0	4,8	5,5	5,6	6,1
Groningen	5,9	4,9	4,6	5,0	4,4	5,0	5,0	5,6
Friesland	6,1	5,3	5,1	5,3	5,1	5,6	5,8	6,2
Drenthe	5,6	5,0	4,9	4,9	4,6	5,4	5,4	6,0
Overijssel	5,8	5,0	4,9	5,0	4,8	5,5	5,5	6,2
Flevoland	5,9	5,3	5,1	5,2	4,8	5,5	5,7	6,2
Gelderland	5,6	5,2	5,0	5,0	4,9	5,5	5,5	6,0
Utrecht	6,1	5,5	5,2	5,3	4,9	5,6	5,8	6,1
Noord-Holland	6,0	5,3	4,9	5,0	4,8	5,6	5,7	6,1
Zuid-Holland	5,7	5,2	4,9	5,0	4,7	5,4	5,7	6,0
Zeeland	5,8	5,1	5,0	5,1	4,6	5,2	5,5	6,2
Noord-Brabant	5,7	5,1	4,9	4,9	4,8	5,5	5,6	6,1
Limburg	5,5	5,0	4,7	4,8	4,9	5,5	5,6	6,0

Bron: European Social Survey.

¹⁾ gemiddelde scores op een schaal van 0 tot en met 10.

Het lagere vertrouwen, de lagere vrijwillige inzet, het kleinere aandeel met burenccontacten en de lage opkomst bij landelijke verkiezingen in Limburg duiden op een geringere mate van sociale samenhang dan in de andere provincies. Sociale samenhang, ook vaak aangeduid als sociaal kapitaal, fungeert als smeerolie in de samenleving en stuwt zo de economische productiviteit en groei op. Waarom er in Limburg minder sociale samenhang is dan in de rest van het land, is in dit artikel niet onderzocht. Maar gelet op het verband tussen opleiding en diverse aspecten van sociale samenhang – waaronder participatie en vertrouwen (Schmeets en Huynen, 2010; Kloosterman en Schmeets, 2010) – is het opkrikken van het opleidingsniveau wellicht de panacee om de Limburgse achterstandspositie te verbeteren.

Literatuur

- Arts, K., 2009, Ontwikkelingen in kerkelijkheid en kerkbezoek (1999–2008). In: Schmeets, J.J.G. en R. van der Bie (red.), *Religie aan het begin van de 21ste eeuw*, blz. 41–46. CBS, Den Haag/Heerlen.
- Bruin, K. de, 2009, Wanbetalers. In: Steege, D. ter, en F. van der Waart (red.), *Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland*, blz. 107–108. SDU, Den Haag.
- Chkalova, K., 2009, Huishoudens en sociale zekerheid. In: Steege, D. ter, en F. van der Waart (red.), *Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland*, blz. 67–74. SDU, Den Haag.
- Coté, S. en T. Healy, 2001, *The well-being of nations. The role of human and social capital*. Organisation for Economic Co-operation and Development, Parijs.
- Dekker, P., 2006, *Democratie en burgerschap – Politiek vertrouwen*. Opiniestuk voor het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Eggen, H., 2009, Geregistreerde drugscriminaliteit. In: Steege, D. ter, en F. van der Waart (red.), *Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland*, blz. 34–38. SDU, Den Haag.
- Fukuyama, F., 1995, *Trust*. The Free Press, New York.
- Garssen, J., 2009, Nederland en zijn bevolking. In: Steege, D. ter, en F. van der Waart (red.), *Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland*, blz. 12–22. SDU, Den Haag.
- Grift, M. van der, 2009, Pensioenen. In: Steege, D. ter, en F. van der Waart (red.), *Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland*, blz. 76–79. SDU, Den Haag.
- Hart, J. de, F. Knol, C. Maas-de Waal. en T. Roes, 2002, *Zekere banden: Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Houben, L., 2009, Drugsdelicten en onveiligheidsgevoelens. In: Steege, D. ter, en F. van der Waart (red.), *Leven in NL. Feiten en ontwikkelingen in lokaal Nederland*, blz. 30–34. SDU, Den Haag.
- Kloosterman, R. en H. Schmeets, 2010, Vertrouwen in medemens en instituties toegenomen aan het begin van de 21e eeuw. *Bevolkingstrends* 58(2), blz. 43–49.
- Knack, S. en P. Keefer, 1997, Does social capital have an economic pay-off? A cross country investigation. *Quarterly Journal of Economics* (112)4, blz. 1251–1288.
- Putnam, R., R. Leonardi en R.Y. Nanetti, 1993, *Making democracy work*. Princeton University Press, New Jersey.
- Riele, S. te, en A. Roest, 2009, *Sociale Samenhang: Raamwerk en Lacunes in de Informatievoorziening*. CBS, Den Haag/Heerlen.
- Riele, S. te, en J.J.G. Schmeets, 2009, *Social Cohesion and Social Capital at Statistics Netherlands*. Paper presented at the European Survey Research Association-conference, 3 juli 2009, Warschau.
- Schmeets, J.J.G. en B. Huynen, 2010, *Groot vertrouwen onder hoger opgeleiden*. CBS, Den Haag/Heerlen.
- SER, 2009, Toespraak van A.H.G. Rinnooy Kan, voorzitter SER, tijdens de Algemene ledenvergadering van de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen, 11 mei 2009, Kurhaus, Scheveningen.
- Woolcock, M., 1998, Social capital and economic development. *Theory and Society* 27, blz. 151–208.
- Wilkinson, R. en M. Marmot (eds.), 2003, *Social determinants of health: the solid facts*. 2nd edition. World Health Organization, Regional Office for Europe, Kopenhagen.

Technische toelichting

Sociale contacten

De gegevens over sociale contacten zijn ontleend aan het Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS) van 1997–2009. De gegevens hebben betrekking op de bevolking van 18 jaar en ouder. De gegevens over contacten met familie, en vrienden en kennissen zijn ontleend aan de steekproeven uit de basisvragenlijst (n=287 514). De gegevens over contacten met burens zijn gebaseerd op de steekproeven uit de POLS-modules Participatie (1997–2004), POLS 2009 en de afzonderlijke onderzoeken Participatie en Milieu (2005–2009), met in totaal 59 023 respondenten.

De vragen over sociale contacten luiden: 'Hoe vaak heeft u contact met één of meer familieleden?', 'Hoe vaak heeft u contact met vrienden, vriendinnen of echt goede kennissen?' en 'Hoe vaak heeft u contact met burens?'. De antwoordcategorieën zijn (1) minstens één keer per week; (2) 2 keer per maand; (3) 1 keer per maand; (4) minder dan 1 keer per maand en (5) zelden of nooit.

Lidmaatschappen

De gegevens over lidmaatschappen van verenigingen zijn gebaseerd op de steekproeven uit de POLS-modules Participatie (1997–2004) en Vrijwilligerswerk (2007 en 2008) met in totaal 43 752 respondenten en hebben betrekking op de bevolking van 18 jaar of ouder. De vragen hierover luiden: ‘Bent u lid van een sportvereniging?’ en ‘Bent u lid van een hobbyvereniging?’.

Vrijwilligerswerk

De gegevens over vrijwilligerswerk zijn ontleend aan de Enquête Beroepsbevolking over de periode 2000–2009 en hebben betrekking op de bevolking van 18 jaar of ouder (n=832 305). De vragen over vrijwilligerswerk luiden: ‘Waaraan besteedt u afgezien van ontspanning doorgaans de meeste tijd?’ en ‘Doet u vrijwilligerswerk?’.

De gegevens over vertrouwen komen uit het European Social Survey (ESS). Het ESS wordt om de twee jaar uitgevoerd met als doel het in kaart brengen en verklaren van de relatie tussen enerzijds de veranderende instituties in Europa en anderzijds de houdingen, gedragingen en meningen van haar inwoners. Voor dit artikel is gebruik gemaakt van de Nederlandse ESS-data van vier opeenvolgende metingen: 2002 (n=2 364), 2004 (n=1 881), 2006 (n=1 889) en 2008 (n=1 778).

Vertrouwen

De gegevens over vertrouwen komen uit het European Social Survey (ESS). Het ESS wordt om de twee jaar uitgevoerd met als doel het in kaart brengen en verklaren van de relatie tussen enerzijds de veranderende instituties in Europa en anderzijds de houdingen, gedragingen en meningen van haar inwoners. Voor dit artikel is gebruik gemaakt van de Nederlandse ESS-data van vier opeenvolgende metingen: 2002 (n = 2 364), 2004 (n = 1 881), 2006 (n = 1 889) en 2008 (n = 1 778).

Het sociale vertrouwen is bepaald met de vraag: ‘Vindt u dat over het algemeen de meeste mensen wel te vertrouwen zijn of vindt u dat men niet voorzichtig genoeg kan zijn in de omgang met anderen?’. De antwoordschaal loopt van 0 – ‘je kunt niet voorzichtig genoeg zijn’ – tot en met 10 – ‘de meeste mensen zijn te vertrouwen’.

Om het institutionele vertrouwen vast te stellen is gevraagd hoeveel vertrouwen mensen hebben in verschillende politieke en maatschappelijke instituties, te weten het Nederlandse parlement, het rechtsstelsel, de politie, politici, politieke partijen, het Europese Parlement en de Verenigde Naties. De antwoordschaal loopt daarbij van 0 – ‘helemaal geen vertrouwen’ – tot en met 10 – ‘volledig vertrouwen’.